

84(2-411.2)

Г140

Аркадий Тайгар

Р. В. С.

69 622

4p

е
Г14

Аркадий Тайдар

Р. В. С.

69622
0
зр.
✓
✓

ЛУРУКТАРЫ
Д. ДУБИНСКИЙДИН

Горно-Алтайская Область
" БИБЛИОТЕКА

ГОРНО-АЛТАЙСКИЙ КНИЖНЫЙ
ИЗДАТЕЛЬСТВО* 1956

84(2=411.2)

Г140

P.B.C.

1/6

1

Жантыйып ла жемирилип бараткан сарайларды эбиреде жүгүрүп ойноп аларга, кезикте бери балдар келип жүрөтөндөр. Мында жакшы болгон.

Качан да немецтер Украинаны¹ колго алар тушта бого өлбөг лө салам тарткандар. Же немецтерди кызылдар сүрүп ийген, кызылдардын кийининде гайдамактар келген, гайдамактарды петлюровецтер² сүргөн, петлюровецтерди—база кем де. Өлбөг карара жыдыйла, онойдо ло чогу артып калган.

Папахазын эбиреде чаңкыр-сары лента тартып койгон атаман, Криволоб, мында төрт москальды³ ла бир украинцеци адып өлтүргөн өйдөг бери балдардын сарайдын караңууй толыктарына кирип жажы-

¹ Бу куучында Украинада гражданский жуу болгон жылдар керегинде бичилип жат (1918—1919).

² Гайдамактар ла петлюровецтер—гражданский жуу тушта Кызыл Черүле тартышкан белогвардеецтердин отряды.

³ Москальдыр—орус улусты чололоп, жамандап айтканы.

нып ойнойтон күүндери жоголо берди. Кара сарай ундулып калган, тым турган.

Жангыс ла Димка бого жаантайын келип жүрөтөн, ненинг учун десе, мында күн кандый да жакшы жылыдып, ачузымак-тату жыду баргаа жараш жытанып турган, жалбырактары жайылып калган уактардын үстиле боро адарулар эмештен күүлежип, учкулап жүргөн.

Өлтүрткен улус?.. Же олор туку качаннаг бери жок ине! Олорды жангыс орого салала, балкашла көмүп салгандар. Кичинек балдар коркуп туратан тиленчи, карыган Авдей, эки агаштан бек крест эделе, оны сөөктинг үстине туйказынаг тургузып койгон. Кем де көрбөгөн, Димка десе оны көргөн. Көргөн, же бир де кижиге айтпаган.

...Жажытту толыкка Димка токтой түжеле, эбиреде ајыктанып көрди. Кизи коркугадый неме жок болордо, ол саламды казып ту-

рала, оның эки обойма патрондор, мылтыктың шомполын ла бычагы жок татап калган австрийский жыда чыгарып алды.

Озо баштап Димка бойын кайучы деп бодоп, тизезиле эгмектеп турган, бштү жуук деп бодогон уур бйлөрдө десе жерге жаба жадып, оның ары айдары жок чебер жылып, оның турган жерин ончозын шиндеп көрүп турган. Ырысту учурал болгонуна ба эмесе база ненин де учун ба, оның керектери жүк ле бүгүн бүдүн турган. Ол бштүнинг посты деп бодоп турган жерге сырагай ла жуук једип баратан, оны ээчий адып турган мылтыктардын, пулемёттордын ла кезикте керек десе батареялардын мөндүрдий түжүп турган окторына бойыныг одузына шырка јогынаг једип келерге сүмеленип алатан.

Оның кийининде кайуга жүргенин ончозын сананып алала, атту черүлерди божодып, мындый тыг табарулардан качып барбай, геройский блүп турган уактардын ла тегенектү баргааныг ортозына тал-табышла кирип баратан.

Димка эрчимдү болорын сүйүп турат, оның учун арткандарын олјого алып јат. Оның кийининде „стройго туругар“, „тым туругар“ деп команда береле, олјого киргендерге чугулданып, куучын айдат:

— Кемге удурлакып жадыгар? Бойыгардын ишмекчи ле крестьян карындаштарыгарга ба?

Ол эмесе айдат:

— Коммуна керек пе? Јайым керек пе? Закон аайынча турган јанга удурлажарга јадаар...

Бу бйдө ол кандый ла черүнинг командири болгондо, онойдо ло эдип турган, ненин учун десе, кезикте бирүзине, кезикте экинчизине ээчий-деечий командовать эдип турган.

Ол бүгүн тыг ойногонуна билинбей де калды, жүк ле күзүнгизи шыгырап, мал јанып келерде, сагыш алынды.

„Елки-палки!—деп сананды.—Бот эmdi энемнен једижер, айса болзо, ажанарга курсак та артыспас“. Мылтык-јепселин сугуп сала-

ла, нени төгүндезе артык болор деп, жүгүрүк бажында сананып, ол айылы жаар мендеди.

Же сүрекей кайкамчылу болды: ол арбатпаган, ого төгүндөсөргө де келишпеген. Димка кирнестеде энезине арай ла табарбай да өткөн болзо, энези ого бир де аяру этпеген. Жааназы түлкүүрлерин калырадып, кажаганның ичинен эски пиджак ла штан чыгарып келди.

Кичү карындажы, Топ, чогу уруп салган балкашты такпайла ойдыта казып, ойноп отурды.

Димканы штанының кийин жанынан кем де араай тартып ийди. Кайра көрөрдө—кунукчыл көрүп турган желбер Шмель деп ийт эмитир.

— Сен не, тенеке?—деп, ол жалакай сурады, ийттин оозун кем де жара согуп салганын кенетийин көрүп ийди.

— Эне! Бу мыны кем соккон?—деп, Димка өөркөп сурады.

— Менен кедери тур!—деп, онызы туура бурулып, ачурканып айтты.

— Мен не, оны көрүп отургам ба?

Же онын жаратпай турганын Димка сезип ийген.

— Бир эр кизи сопогыла тееп ийген—деп, Топ жартап берди.

— Кандый эр кизи?

— Эр кизи... боро неме... ол бистин турада отуруп жат.

„Боро эр кизини“ арбап божойло, Димка эжикти ача тартты. Орын-нын үстинде солдатский гимнастёркалу, эттү-канду кизини көрүп ийди. Коштой турган тактанын үстинде онын казнадан алган боро шинели жатты.

— Головень!—деп, Димка кайкады. —Сен кайдан?

— Онон—деп кыска каруу угулды.

— Сен Шмельди ненин учун тепкен?

— База кандый Шмельди?

— Менин ийдимди!

— Кижиге үрбезин. Онон башка, мен онын бажын үзүп саларым.

— Бойыннын бажынды кем-кем үзүп салзын!—деп, Димка каруу-зын жүрексиреп береле, печкенин кийини жаар кире берди, ненин учун десе, Головеньнин колы жерде жаткан уур сапог жаар чөйилген.

Головень кайдан келгенин Димка канайып та ондоп болбогон. Оны кызылдар бу жуукта ла солдатка алгандар, эмди десе ол ойто ло айылында. Олордын черүде служить эдетени ондый ас болбос учурлу.

Эгирде курсак ичип отурала, ол чыдажып болбой сурады:

— Сен отпускка келдин бе?

— Отпускка.

— Ондый ба! Узак бйгө бө?

— Узакка.

— Сен төгүндеп жадын, Головень! — деп, Димка бүдүмчилү айтты.—Кызылдарда да, актарда да, жажылдарда¹ да эмди узак бйгө божотпой жат, ненин учун десе, эмди жуу өдүп жат. Сен, байла, качкан.

¹ Жажылдар—гражданский жуу тушта Украинанын жаан эмес городторын ла журттарын тоногон контрреволюционный банда.

Ол ло тарый Димка јиткезине тыг јудуруктадып алды.

— Баланы не согуп јадын? — деп, энези Димканыг адаанын алды.—Берижетен кижини карын тапкан эмтиринг.

Головень оног тыг кызара берди, талбайып калган кулакту болчок бажын кайра серпийле (оныг ла учун ол чоло ат алган), каруузын кату берди:

— Унчукпазагар артык болор... Питердин пролетарийлери... Сақып алыгар. Мен слерди айылыгардаг чыгара сүрүп ийерим.

Оныг кийининде энези канайып та јуура тартыла берди, отура тўжўп, кўзининг јажына тумаланып турган Димканы арбады:

— Сен, кўрмбс, керек јок немеге киришпе, оног башка оног артык једижер.

Димка эгирде курсактанып алып, сенекке киреле, кайырчактар-

дыг ары жанында чогул салган саламга жадып алды. Энезинин жука тонын бүркенип алып, уйуктап болбой узак жатты. Онын кийининде ого арайынан Шмель кирип келеле, бажын ийинине салып алды.

— Эне, Питерге таадабыска жүре берелик.

— Эх, Димка! Мен эмди де болзо белен... Же эмди барып болорун ба? Жүзүн-жүүр пропусктар керек, оного десе—эбиреде көрзөг не болуп жат.

— Эне, Питерде кемдер?

— Олорды кем билер! Кызылдар деп айдыжат... Айса болзо төгүндөп жадылар. Эмди жартына чыгар аайы бар эмес.

Жартына чыгарга күч деп, Димка жөпеинди. Волостной журт кандый жуук, ондый да болзо, кемнин болуп турганын билбезин! Оны бу күндөрдө Козолуп колына алган деп айдышкандар... Козолуп дегени кем, ол кандый партиянын?

Димка нени де сананып турган энезинин сурады:

— Эне, Козолуп жажыл ба?

— Көрмөс олорды алзын!—деп, онызы каруузын жүрексиреп берди.

— Ончозы улустый ла улус болгон, эмди десе барып көрзөг...

Сенекте карануй. Ачып салган эжик өткүрө тегеридеги койу жылдыстар ла жаркынду айдын кыры көрүнөт. Димка кече жетире көрбөгөн жылбулу түжин оного ары көрбөгө белетенип, саламды тегерен казып, кирип алды. Ого жаба жадып алган чындык Шмели онын мойынын кандый жакшы жылыдып турганын, ол уйуктап барадып сезип жатты.

* * *

Чагкыр тегериде булуттардын кырлары күнге мөңүндий жалтыражат. Ажы саргара быжып калган телкем жалагнын үстиле эзин согул турат. Жайгы айас күн тымык. Жагыс ла улус тым эмес. Кайда да койу агаштын ары жанында пулемёттор таркырады. Кайда да агаштын куйузында орудиелер, тын күркүребей, үн алыжып аттылар. Атту черүчилердин отряды кайдаар да мангтатты.

— Эне, олор кемдерле?

Менен кедери тур!

Димка энезин артызала, чеден јаар жүгүрди, жерделердин би-
рүзине чыгып алала, мылтык-жепселдү таг атту улусты ээчиде узак,
көрүп турды.

Ол өйдө Головень чугулдавып калган жүрген. Кызылдардын
отряды кичинек деревнени өткөн лө сайын ол кайда да жажынып
турды. Головень качкын болуп жүргенин Димка билип алган.

Бир катап жааназы Димканы сарайда отурган Головеньге бир
болчок жуу ла бир болчок калаш апарып берзин деп ийген. Жажыту
толыкка једип келеле, Головень ары баштанып отурып алган, нени
де узанып турганын ол көрүп ийди.

„Мылтык!—деп, Димка кайкады.—Ме сее! Ол ого не керек?“

Головень затворды жаап туруп арчыйла, мылтыктын оозын
бөслө бөктөп, мылтыгын бөлөггө сугуп койды. Ол күн эгирде ле
өскө дө күндерде Димка кандый мылтык болгону көрөргө чыдажып
болбой турды: „Орус мылтык па, айла, немецтердин бе? Айса болзо
ондо кол мылтык та бар?“

Бу ла өйдө эбиреде ончо тымый берди. Кызылдар Козолушты
сүрүп ийеле, онон ары кандый да фронтко бардылар. Кичинек де-
ревнеде улус јок, тым боло берди. Головень де отурган сарайынан
чыгып, узак өйгө кайда да барып жүрди. Бир катап эгиргери кыс-
кылтым өнгү буунты сууда бакалардын кожонгү жангылана берерде,
чыйрак карлагаштар кейде кайыырда, томоноктор аайы-бажы јок
күүлежип турарда, Димка өлөнгү сарайга кирерге шүүнип алды.

Эжикти сомокло бөктөп салган, је Димкада бойынын өткүжи
бар болгон,—куштын ботпужы ажыра киретен. Туура жылдырып тур-
ган доско кыыраарда, чочыган куштар тын калактажа берди. Бол-
гон табыштан коркый берген Димка сарайдын үсти јаар түрген чыга
конды. Сарайда жыту да, тым да болгон. Јунга уймалып калган
кызыл кыпту јастык јаткан толыкта јабынтынын алдынан кармадап
турала, кандый да кату немеге учурады. „Мылтыктын кындагы!“
Тындал укты: тышкары бир де кижі јок. Тартып турала, мылтыктын
бастыра бойын чыгара тартып алды. Кол мылтык јок болгон. Мылтык

десе орус мылтык эмитир. Димка оны чебер тудуп, көрүп, аяктап, ары-бери узак аңдандырып турды. „Затворын ачып ийзе кайткай не?“ Ол бойы качан да ачпаган, же солдаттар оны канайда эдип туратанын жаантайын көрүп жүргөн. Эмеш тартты—рукоятка (затвордын тутказы) өрө жылып жат. Затворды бойы жаар учына жетире тартып алды. „Билип жадым!“—деп, ол омок сананды, бу ла өйдө затвордын алдынан кайдан да чыгып келген сарызымак өңдү патронды көрүп ийди. Бу оны эмеш кунуктырып ийерде, ол оны катап ла бөктөөргө сананып алды. Эмди жакшы бөктөлбөй жат, сары патрон сыраңгай ла ствол төмөн жылып турат, Димка эдер немезин таппай, мылтыкты бойынан ийде салып ийеле, токтой түшти.

„Көрмөс, кайдаар кирип жат бу!“

Же мендеер керек болгон. Ол затворды бөктөп ийеле, мылтыкты жаткан жери жаар араай ийтти. Бастыра бойын сугуп ийди,

кенетийин эжик ачылала, Димканын сырагай ла алдына кайкамчылу көрүп ле чугулданып калган Головеньнин кебери тура түшти.

— Сен, ийт, мында нени эдип жадын?

— Нени де эмес!—деп, Димка коркуп, каруузын берди.—Мен уйуктагам...—дейле билдирбес жанынаг өлөгнниг ортозында жаткан мылтыктын кындагын будыла ийдип ийди. Бу ла өйдө табыжы жаан эмес, же күчтү адыш угулды. Димка Головеньди тепкиштег арай ла жыга табарбай, таскактын үстинен жер жаар секиреле, маалалардын ортозыла жүгүрди. Жолдын жанында турган тарыска чеденди ажыра секиреле, ол канавага келип түшти, же атыланып калган Головень онын чамчазынан тудуп алды.

„Өлтүрер!—деп, Димка сананды.—Энем де, бир де кижик жок—эмди божодым“. Жардына көзинин оды жалт эткенче соктырып алала, база согорын сакып, жерге жыгыла берди.

Же... Жолдо кандый да тибирт угулды. Головеньнин колы ненин де учун божой берди. Кем де чугулданып ла жакарып кыйгырды:

— Тийбе!

Көзин ачып ийеле, Димка элдег ле озо аттардын буттарын көрүп ийди—чедендий буттар туру.

Кем де оны жардынаг күчтү колдорыла көдүреле, бут бажына тургузып салды. Оны курчап алган атту черүчилерди ле төжинде кызыл чолмон тагынган кара костюмду, мылтык-жепселдү, таг атту кижинин алдында манзаарып калган турган Головеньди ол жүк ле эмди көрди.

— Тийбе! — деп, таныш эмес кижик такып айтты. Димканын ыйлаган жүзин көрүп ийеле, кожуп айтты: — Ыйлаба, уулчак, коркуба да, ол сеге база катап эмди де, кийининде де тийбес.—Бирүзине бажын кекип ийеле, отрядла кожо ичкери магтатты.

Бирүзи артып калала, кату сурады:

— Сен кем ондый?

— Бу жердинг—деп, Головень чырай-бажы кубулып айтты.

— Ненин учун черүде эмес?

— Жылым жетпеген.

зындагы суу кыскалтым жаркынла жарып, араай ойноп, терең эмес түбинде жаткан таштары ажыра агып турды.

Суунын ол жарадында, Никольский агаштың куйузында, салган от өчөмүк жарып турды. От Димкага ненин де учун сүрекей ыраак, жылбүлү ле жарты жок болуп билдирди. „Бу кем не?—деп сананды.— Пастухтар ба?.. Айса болзо, качкындар! Курсак кайнаткылап жат— жуулу картошко ол эмезе база не-не...“ Ол сүрекей аштап турган.

Бүрүңкүйде от там ла жарып, уулчакка ыраактаг уткуулду имдеп турды. Же токуназы жок Никольский агаштар бүрүңкүйде там ла карарып, там ла кунукчыл болуп көрүнди.

Орык жолло төмөн түйүп барадала, Димка кенетийин токтой түшти: бурулчыктың ары жанында, жаратта, кем де койу үниле кандый да саң башка сөстөрдү бөлүп, же жараш кожондоп турды.

Нө-көр-лөр, нө-көр-лөр,—
олорго каруузын ол берди,—
эзен-дик бол-зын

Ра-сия!

Э-зен-дик бол-зын

Совет!

„Оног алзан! Бот сүрекей кожондоп жат!“—Димка кайкап сананала, төмөн жүгүрди.

Жаратта эскирип калган сумканын жанында жаткан жаан эмес, талар-как бүдүмдү уулчакты ол көрүп ийди. Базытты угуп ийеле, ол кожонгын токтодып, коркуп калган көстөриле Димка жаар көрди:

— Сен не келдинг?

— Не де эмес... Тегине ле!

— А-а!—деп, онызы берген каруузына, байла, жөпсинип, чбйб айтты. —Онойдордо, согушпазын ба?

— Не-е?

— Согушпазын ба дедим... Оног башка көр! Мен көрөринде ле кичинек, үлүңди берип ийерим...

Димка согушарга сананбаган да, же ол ок байдө сурады:

— Сен кожондодың ба?

— Мен.

— Сен кем?

— Мен Жиган—деп, ол карузын оморкоп берди.—Жиган городтон... Менин чоло адым ондый.

Кенетийин отура тўжеле, уулчак коркуп, туура канайда отурып алганын Димка сезип ийди.

— Сен Жиган эмес, бор-ботко... Жигандар мындый болотон беди?.. Кожонды сўреен кожондоп жадын.

— Мен, карындаш, жүзүн-жүүр кожондор билерим. Станцияларда эшелон сайын жүрүп, жаантайын кожондойтом. Кызылдарга да, петлюровецтерге де, кемге де болзо тўнгей ле... Нөкөрлөргө болзо — ол тушта „Алёша-ша“ ол эмезе буржуйлар керегинде. Актарга—өскө кожон керек: „Озо акча болгон, чаазындар да болгон“, „Расея баккан“, је оның кийининде „Яблочко“—оны эки жара кожондоорго жараар, жангыс ла сөстөрүн селиштирип, керектү жерге тургузар керек.

Унчукпай бардылар.

— Сен бери не келдинг?

— Менин крес энем мында, Онуфриха деп карыганак. Мен бир ай кире семирип аларга келгем. Не деер! Бир неделенин ол эмезе эки неделенин бажында сен мында жок бол деп айткан!

— Оның кийининде кайдаар барарың?

— Кайдаар-кайдаар. Кайда артык.

— Кайда?

— Кайда? Билетен болзом ол тушта не болзын! Табар керек.

— Жиган, эртен тура сууның жаына кел. Рактар тударыс!

— Төгүндебезин бе? Кыйалта жок келерим!—деп, онызы карузын сўрекей жарадып берди.

Тарыска чеденди Димка ажыра секирип ийди, карагуй айылына једип барадала, кирнестеде отурган энезин көрүп ийди. Ол ого јууктап келеле, пладының учынаг тартып, кату айтты:

— Сен, эне, дөркөбө... Мени Головень тыг соккон, мен өнөтийин бачым келбегем.

— Ол сеге ас!—деп, ол каруузын, туура бурулып, берди.—Оног артык берер керек...

Же Димка онын сөстөринег тарынганын да, кородогонун да, ачынганын да билди, же ол чугул эмес болгон.

* * *

Бир катап Димка суунунг жарадына кунукчыл-кунукчыл базып келген.

— Жиган, кача берек!—деп жөптөди.—Бу жерден ырада кайдаар-кайдаар жүре берелик, жок чындап.

— Сени энег божодор бо?

— Жиган, сен тенек! Качып барганда кемнег де суранбай жат. Головень чугулчы, сожужып жат. Менинг ле учун энемди ле Топты сүрүп жат.

— Кандый Топты?

— Кичинек карындажымды. Базып жүргенде кандый да санг башка топ-топ эттире базып жүретен учун, оны онойдо ло чололоп адап салгандар. Тегин де ончозы күүниме тийе берген. Же, айылда не?

— Кача берек!—деп, Жиган көдүрингилү куучындана берди. Мен не качпайтам? Мен эмди де болзо белен. Эшелондорло жууп жүрерис.

— Канайып жууп жүрерис?

— Мынайда: мен нени-нени кожондоп ийеле, онын кийининде айдарым: „Ончо нөкөрлөргө сүрекей жаан күндүм, слерге фронт эмес, коот-жыргал болзын. Калашты эки фунттан, танкыны бир осьмушкадан алыгар, јолой пулемётко до, пушкага да учурабагар“. Каткырыжа берзе, бөрүкти чечип ийеле, бу ла өйдө айдар керек: „Граждандар! Быйанду болугар, баланын ижи учун төлөп беригер“.

Жиганнын ондый сөстөрдү белен бүдүмчилү айдып турганын Димка кайкады, же ондый жүрүм ого сүрекей де јарабады, онын ордына кандый бир отрядка бойынын күүнине киреле, бойы отряд төзөп ол эмезе партизанга кирзе артык болор эди деп айтты. Жиган ого јөпсинип турган, керек дезе Димка „кызылдар революция учун“ туружып турган керегинде јакшы сөстөр айдарда, Жиган кызылдарда служить эткени јарталды.

Димка оны кайкамчылу көрөлө, јажылдарда да кем јок, „ненин учун дезе, олор кастын эдин көп јип јат“ деп кожуп айтты. Жиган јажылдарда база болгон, бойынын үлүүне бир күнге јарым кастан үзүк јок алып турганы мында база јарталды.

Качып баратан планы узак, јазап шүүжип турдылар. Жиганнын эмди ле, керек дезе айылга да кирбей, качар деген јөбин тургуза ла јаратпадылар.

— Элден озо бир эмеш калаш алып алар керек — деп, Димка айтты — оног башка айылдан чыгала, айылдаштар сайын жүрерге келижер. Онын кийининде серенке...

— Котелок болгон болзо, јакшы болор эди! Картошканы јаланган казып алзан—бот сегое курсак!

Головень бек мөнүн котелок экелгенин Димка эске алынды. Ка-

рыган жааназы оны күлле арчыган, ол байрамдагы самовардый жылтырай берерде, кажаганга апарала, сугуп койгон.

— Жагыс ла эжик сомокту, түлкүүрин сүре ле кожо алып жүрүп жат.

— Кем жок!—деп, Жиган айтты.—Керек болзо, алып алар арга кандый да учуралда бар, жагыс ла темигер керек.

Азыкты тургуза ла белетеп баштаар деп шүўжип алдылар. Сугарын сарайдын жанындагы саламга сугар деп Димка жөптөди.

— Ненин учун сарайдын жанына?—деп, Жиган жөпсинбеди.—База кайда-кайда сугарга жарабас па... Онон башка өлгөн улуска коштой!

— Өлгөн улусе сеге не?—деп, Димка электеген айас сурады.

Ол ло күн Димка жаан эмес бир болчок жуу экелди, Жиган десе чаазынга жазап түрүп, ороп салган үч серенке экелди.

— Көптөг экелерге жарабас—деп жартады.—Онуфрихада бастыразы да эки ле коробко, билдирбегедий эдер керек.

Бу ла өйдөг ала качар деп, бек шүўжип алдылар.

* * *

Жадын-жүрүм кайда ла тымык жогынан кайнап турды. Кайда да ыраак жок жаан фронт өдүп турган. Онон жуук — эмеш кичинек, болушчы фронттор турган. Эбиреде десе красноармеецтер бандаларды ээчий сүрүжип турган эмесе бандалар красноармеецтердин кийининче, ол эмесе атамандар бойы бойлоры ортодо согужып тургандар. Козолуп деп атаман бек болгон. Онын чырыштары магдайын кечире барган, көстөри десе буурайып калган кабактарынын алдынан кату көрүп турган. Кунукчыл атаман! Лёвка деп атаман көрмөстий сүмелү болгон. Онын ады да, бойы чылап, тиштерин ырайтып алып киштейтен. Ол Козолуптан камааны жок боло берген өйдөг лө бери олордын ортозында озо баштап жажытту, онын кийининде ачык өч башталган.

Козолуп журт жаткан улуска: „Лёвканын улузына жуу да, аттарына өлгөн дө, конорго тура да бербезин“—деп жакару берген.

Лёвка каткырала, өскө жакару бичиген.

Кызылдар жакаруларды экилезин кычырала, үчинчизин бичигендер: „Козолуп ла Лёвканы законный эмес деп жарлаар“ — божогоны ла ол. Көп бичиирге ологро бош өй жок, ненинг учун дезе, ологрдынг төе фронтывнда токуназы жок болгон.

Кижиде аайлап болбогодый неме башталган. Захарий да өбөгөнди алза! Ол үч жууда болгон. Эзирик; петлюровец оның кулагын үлдүле кезе чапкан, ол кызыл-сары ийдинин жанына, туранынг карымына отурып алала, айдатан:

— Же, өй лө база!

Бүгүн жирме кире жажылдар келгендер. Экүзи Головеньге кирген. Аскан боромтык ачу аракыны аяакла ичип каткырыжып отургандар.

Димка ологр жаар сонуркап көрүп турган.

Головень жүре берерде, аракынын амтанын билерге турган Димка аяктардын түбинде арткан аракыны бир аякка уруштырып ийди.

— Ди-мка, меге!—деп, Топ ыламзырап айтты.

— Артызарым, артызарым!

Айактагы аракыны жүк ле оозына уруп ийеле, аайы-бажы жок түкүрич, тышкары чыгара жүгүрди.

Сарайлардын жанында ол Жиганга туштады.

— Мен, карындаш, бир неме билерим.

— Кандый?

— Жажылдар бистинг туранын ары жанында жолды кечире кандый да оро каскылап жат, не керектү болгону— көрмөс оны билер. Байла, кем де жүрбезин деп турган ошкош.

— Канайып жүрбейтен?—деп, Димка аланзып, жөпсинбеди.

— Мында тегин эмес. Нени-нени эдип турган болордон маат жок.

Экү бойлорынын азыктарын көрбөргө бардылар. Азык ас болгон: эки болчок сахар, бир болчок кайнаткан эт, он кире серенке.

* * *

Ол күн эгирде жаан кызыл күн надежденский жалангын үстине жабызап, амырап турган телкем жаланга жылбиркеп тургандый, эмештен, мендебезинен ажып баратты.

Браакта, никольский агаштын сырангай ла куйузында турган Ольховка деп деревнеде бир канча катап шаг соктылар. Же тын эмес, кандый да араай-араай. Шагнын тыркырап жаңыланган үни салам жабынтыларды табара өдөлө, карыган Захарий өбгөннинг кулагына жедерде, ол узактан бери укпаган табышты кайкайла, мендебезинен крестенип, жантийып калган кирнестенин жанына, бойынын јерине, отуруп алды. Отуруп алала сананды: „Бу эртен кандый байрам болотон?“ Захарий тайагыла көзвөккө токулдадала, оног бажын чыгарып көрүп турган карыган эмегининен сурады:

— Горпина-а, Горпина, эртен не, воскресен болор бо?

— Сен канайшы туруң, карыган!—деп, кулурга уймалып калган Горпина каруузын күүн-күч жок берди.—Среданың кийининде воскресен болотон беги?

— Мен де онойдо бодоп турум!..

— Тегин јерге крестенген болорым ба, бу табыш коомой керек билдирткен эмес пе—деп, Захарий өбөгөн алаңзды.

Кенетийин ээзин келеле, буурайып калган сагалын бир эмеш кыймыктадып ийди. Сонуркак карыган үй улус баштарын көзиөктөрдөн чыгарып көрүп турганын, балдар каалгадаң чыгара жүгүргенин Захарий өбөгөн көрүп ийди, јаланнаң дезе кандый да саң башка чөйө үн угулды, сырангај ла бука ол эмезе үүрдеги уй мөбрөгөндий, јагыс ла өткүн ле узак:

— Уо-уу-ууу...

Оның кийининде кейде кенетийин јызырт угулды, поскотинаның јанында адыш јаңыланды... Көзвөктөр тургуза ла јабыла бердилер, оромдогы балдар јоголды. Је коркуган өбөгөн, Горпина ого-

— Сен түрген кыймыктанзан, карыган тенек! Айла сен не башталып турганын көрбөй жадын ба?— деп кыйгырбаганча, кыймыктанып, өрбө туруп болбогон.

Бу өйдө Димканын жүреги, мылтыктардын адыжынды бир кеминде эмес, тын согулып турды, ол тышкары чыгара жүгүрөт, ондо не болуп турганын билерге сананды. Ого коркушту болгон, ненин учун десе, энезинин чырайы кугара берген, бойынын үнүлө эмес, тунгак үнүлө айтты:

— Јат... полго јат, Димушка. Кудайга баш болзын, ого жүк орундилерден адып баштабайтандар болзо!

Топтын көстөри тазырайа берди, столдын будына бажын түртүп алала, кыймык јогынан јада берди. Је ого јадарга эп јок болгон, ол ыйламзырап айтты:

— Эне, мен полдо јатканча, печкеге чыгарым.

— Јат, јат! Гайдамак келер болзо...ол сеге! Бу ла минутта не де тын күркүрей бергенине керек десе көзбөктөрдүн шилдери де шалыража берди, Димкага јер силкингендий билдирди. „Бомбалар таштагылап јат!“ деп сананды, карангуйлана берген көзбөктин алдынча бир канча улус тибиртле, кыйгыла элес адип өткөни угулды.

Ончозы тымый берди. База јарым час кире өй өтти. Кем де сенекте токулдадып, куру көнөккө табарала, арбанды. Эжик ачыларда, турага мылтык-јепселдү Головень кирип келди.

Ол неге де тын чугулданып калган, ненин учун десе, бир суску сууны тынбай да ичип ийеле, бойынын мылтыгын толык јаар чугулду ийдип, јажырбай, ачынчылу айтты:

— Эх, ийт јизин оны!..

* * *

Эртен тура уулчактар эрте јолугышталар.

— Жиган,—деп, Димка сурады,—кече не болгонын билерин бе? Кемдер эди?

Жиганнын курч көстөри суркуража берди, ол каруузын билеркеп берди:

— О-о, карындаш! Бисте кече керектер болгон...

— Сен жаггыс ла төгүндөбө! Сен мааланың ары жаны жаар тургуза ла жүгүргенинди мен көргөм, иие.

— Сен кайдан билерин? Айса болзо, мен эбиреде жүгүргөм! — деп, Жиган өөркөй берди.

Димка ого тың аланзый берди, же эрмегине жара киришпеди.

— Кече машина кем жок жүргөн, оны десе Ольховкага апарып ремонтгондор. Ол оноң жүре ле берерде, Гаврил-дьякон шаң соккон: бум!—онызы сигнал эмтир!

— Чын ба?

— Бот сее чын ба... Деревнеге жууктап келерде, оны десе мылтыктардан аткылагандар. Ол кайра качарга сананган, көрзө—чеден бөктү.

— Кемди-кемди тудуп алдылар ба?

— Жок...Оноң адып баштаган адышка, ого жууктап та болбозын. Оноң көргүлезе—керек коомой, туш башка качкандар... мында олардың адыжын эмеш бергендер. Бирүзи десе качып барадала,

Онуфриханын туразынын жаына бомба таштаган, көзбөктөринин шилдери бастыра оодылган. Мылтыктардан оны ээчий аткылап сүрүшкен, ол десе тарыска чеден ажыра калыйла, мааланын ичиле барып, онойдо кача берген.

— Машиназын кайтты?

— Машина эмди де ондо... Жаңгыс ла үрелип калган, ненин учун десе, бирүзи качар алдында оноор граната мергедеп ийген. Бастыразы омырылып калган... Мен барып жүргөм... Марьянын Федьказы менен озо барып келген. Кыйгыратан немезин алып алган, резинди базып ийсен, ол десе кыйгырып турар!

Кере түжине ле жаңгыс ла кечеги болгон керек керегинде куучын болгон. Жажылдар түнде жүргүлей берген. Кичинек деревне база ла бир де жаңгы жок артып калды.

* * *

Качып баратан белетениш учына жууктап турды. Эмди жүк ле алгый уурдап алатаны арткан, же оны да эртен эгирде учында корчок кадулу узун агаштын болужыла огород жаар чыгып турган көзбөктөн чыгарып алар деп жөптөжип алдылар.

Жиган ажанарга барды.

Димка токуналу отуруп болбой, оны сакып аларга, сарайлар жаар барды.

Тургуза ла саламга жадып, оныла шулмустанып ойноп турган Шмельден коруланып, баштактанып турала, же удабай ла чочып, туруп чыкты. Сноптор ого алдындагызындый эмес, кандый да саг башка чачылып калгандый билдирди. „Уулчактардан кем-кем кирди эмеш пе? Бот көрмөстөр!“ Азык сугуп салган жерге, оны кем-кем ачкан болбозын деп көрөргө, жууктап базып келди. Колыла бедиреди — жок, мында эмир! Жууны, серенкени ле калашты чыгарып келди. Колын эт аларга сунды — жок!

— Эх, көрмөстөр!—деп арбанды.—Мыны Жиган жиген болор. Уулчактардан кем-кем жиген болзо, ол ончозын жип салар эди.

Жиган да удабай көрүнип келди. Ол жаңгыс ла ажанып алган,

оның учун сүрекей жакшы күүндү, эш неме сананбай, сыгырып келетти.

— Сен эт јидинг бе?—деп, Димка оны, чукулду кезе ајыктап, сурады.

— Јигем!—деп, онызы каруузын берди.—Амтанду-у...

— Амтанду!—чугулданып калган Димка ого чурап барды.— Сени јизин деп кем айтты? Сени јизин деп кем айтты? Јолго нени аларыс?.. Бот бажыга салзам, ол тушта амтанду болор!..

Жиган алаатый берди.

— Мен айылда тушта ажанып турала јигем ине. Онуфриха жакшы күүндү эмтир, көчөдөг јаан болчок эт чыгарып берген!

— Мындагызын кем алды?

— Онызын билбезим.

— Кудайга бажыр.

— Бу кудай бу туру! Алган болзом, эмди ле јердин алдына кире берейин.

Та Жиган „тургуза ла“ јердин алдына кире бербеген учун, та бурулатканына атыланып турган учун, Жиган төгүндебей јат деп,

Димка бу тушта бутти. Саламды эбиреде аяктайла, Димка колын тарыска жаар чөйип, Шмельди кычырды;

— Шмель, бери келзенг де!

Je Шмель оныла онойдо куучындашканда сүүбейтен. Тиштеп жаткан немезин таштайла, куйругын суй тудуп алып, тургуза ла туура база берди.

— Ол јиген!—деп, Жиган чуғулданып айтты.—Эт те кандый семи-ис!

Ончозын бийиктеде сугуп, досколо базырала, үстине кирпичтер салып койдылар.

Онын кийининде, келер јүрүм кандый болорын эске алынып, узак јаттылар.

— Агаштын ортозында оттыг јанында конор... јакшы!

— Je түнде карануй—деп, Жиган ачынган айас айтты.

— Карануй болзо не? Бисте мылтык болор, бис бойы та...

— Өлтүргилеп салза чы—деп, Жиган катап ла баштайла, кожуп айтты:—мен, карындаш, мени өлтүрерин сүүбей јадым.

— Мен база—деп, Димка јартын айтты.—Ородогы немелер чилеп... туку ондый...—дейле, бозомтык бүрүңкүйде јүк ле көрүнип, кыйындалып калган крес жаар бажыла кекип көргүсти.

Онойдо айдып ийеле, Жиган эгирдеги кей соой бергенин јангы билгендий јуурыла берди. Je ол чын ла јинт кижидеп көрүнерге, ол каруузын токуналу берди:

— Э-э, карындаш... Бисте бир катап мындый неме болгон...

Куучынын токтодып ийди, ненин учун дезе, Шмель Димкага коштой жадып алала, бажын көдүрип, кулактарын сертейтип, чочыдулу ла чуғулду ыркырана берди.

— Сен не? Сен не, Шмелик?—деп, Димка чочып оног сурайла, бажын сыймады.

Шмель токтоп, бажын эки колынын үстине ойто салып алды.

— Хомяк сезип јат—деп, Жиган шымыранды, бойы тбгүнеле эстейле, кожуп айтты:—Јанар керек, Димка.

— Эмди ле. Слерде кандый керек болгон?

Же Жиганның сагыжына кандый да керек кирбей турган, ого ўзеери, нени төгүндеерге турганы онын бажынан чыга берген.

— Баралык—деп, Жиган куучыны оног ары куучындашпаска турганына сүўнип, Димка жөпсинди.

Экү өрө турдылар. Шмель база тура конды, же тургуза ла барбай, саламнын жанында, оны сырагай ла карануйдаг кем де өчөштирип тургандый, база ла катап ыркырана берди.

— Хомяктар сезип жат!—деп, эмди Димка такып айтты.

— Хомяктар?—деп, коркуган ўниле Жиган каруузын берди.—Же ол оны мынан озо нениг учун сепеген?

Араай кожуп айтты:

— Нениг де учун соок. Жүгүрелик, Димка!.. Ол качкан большевик кайда-кайда деревнеден ыраак эмес.

— Сен кайдаг билип жадыг?

— Онойдо бодоп жадым! Мени Онуфриха жагы ла Горпинадан төблүге жарым аяк кире тус сурадып ийген, онын ол күн тарыска чеденге илип койгон чамчазы жылыган. Мен једип барала, сенектег уксам, кем де арбанып жат: „Чеденнин алдына кандый да чамча таштап койгон“—деп айдат.—Бие Егорихала экү көрзөбис: ол јыртылып калган, бир эмеш болзо кайдат, оног башка бастыразы“. Захарий өбөгөн угуп-угуп отурала айтты: „О, Горпина...“

Бу ла өйдө Жиган Димка јаар көрүп, бир эмеш токтой берди, јангыс ла онызы чыдажып болбой, айт деп сураарда ла, ойто айдып баштады:

— Захарий өбөгөн десе айдып жат: „О, Горпина, сен тилинди эмеш тут“. Бу ла өйдө мен турага кирип баргам. Көрзөм, тактанын ўстинде бастыра бойы кандалып калган јыртык чамча жадыры. Мени көрүп ийеле, Горпина онын ўстине ол ок тарыйын отурып алды. „Апшыйак ого жарым аяк кире тус уруп бер“—деп жакарды, бойы десе өрө турбай жат. Меге не болзын, мен тегин де көргөм. Бу большевикти шыркалаган эмтир деп бодоп жадым.

Сақыбаган жанынаг угулган солунды шүўнип, унчукпай турды-

лар. Бирүзининг көстөри сыкыйып калган, кыймык жогынан кезе көрүп турган. Экинчизининг—ары-бери жылыжа берди. Димка айтты: — Жиган, сен эрмек этпе. Тегин де көп кызылдарды деревне-ниг жанында өлтүргөндөр, ончозын жагыстан.

* * *

Эртен таң эртен качар болуп шүүжип алдылар. Димка кере түйжине бойы бойынын эмес болуп жүрди. Ажарыбас жанынан аяк оодып ийген, Шмельдин куйругына баскан, прип калган сүт туду-нып алала, эжиктен кирип келеткен жаанактын кринказын арай ла ычкындыра табарбаган. Онын учун Головеньненг жүдурук жиген.

Өй десе өдүп турган. Часты ээчий час өдүп, тал түш өтти, эгир кирди.

Маалада, эмеген сөөк деп агаштын ары жанында, тарыска чеденге коштой жажынып алала, сагып отурдылар.

Олор эрте келгендер. Оромдорло улус ары-бери узак жүрүжи тургандар. Учү-учында Головень келди, энези Топты кычырып алды. Кирнестеден кыйгырды:

— Димка! Диму-ушка! Сен кайда бардың?

„Ажанарга кычырып жат!“ деп сананды, же каруузын берерге сананбады. Энези туруп-туруп, оног тура жаар кире берди.

Сакуп алдылар. Көрүнбезинен чыктылар. Кажаннын жанына токтой түштилер. Көзүк бийик болгон. Димка бөкөйө турала, эки колыла тизезине тайанып алды, Жиган онын жардына чыгып алала, араай көзүккө кирди.

— Сен капшай кирзег. Менин учам таш эмес ине.

— Сүрекей карагуй—деп, Жиган каруузын шымыранып берди. Котёлды жүк арайдаг ла каптырып алала, бойы жаар тартып алып, түжүрө калып ийди.—Алып алдым!

— Жиган,—деп, Димка сурады,—колбасаны сен кайдаг алдың?

— Ондо коштой илүде турган. Капшай жүгүрелик!

Түрген туура жүгүрдилер, же тарыска чеденнин ары жанына же деле, стенеге жөлөй салып койгон агашты ундуп салгандарын эске алындылар. Димка кайра бурулды. Бажын тарыска чеденди өткүрө чыгарып алала, оны сонуркап көрүп турган Топты ол кенетийин көрүп ийди. Димка агаш ла колбаса тудунып алган учун алаатый бергенине сагыжы жангыс ла Топ сураарда ла кирди:

— Сен койбасаны ненин учун уурдадың?

— Уурдабагам, Топ. Ол керек—деп, Димка каруузын мендеп берди.

— Боро кушкаштар азыраарга. Топ, сен боро кушкаштарды сүүп жадыг ба? Чирик-чирик!.. Чирик-чирик!.. Же сен айтпа. Айтпазыг ба? Мен сеге эртен жак-шы-ы каду берерим!

— Боро кушкаштарды ба?—деп, Топ кату сурады.

— Эй-эйе! Бу кудай бу туру!.. Олордо не де жок...

— Каду да берерин бе?

— Каду да берерим... Топ, сен айтпазыг ба? Оног башка каду да бербезим, Шмельле де ойноттырбазым.

Айтпазым деген сөсти алып алала (је бойы ого тыг ижинбей), Димка оны чыдажып болбой сакып турган Жиган жаар жүгүрди.

Бүрүңкүй түрген кирип турды, уулчактар котелогын ла колбасзын сугарга сарайга једип келгилеерде, карагуй кире берген.

— Түрген сук!

— Бери бер!—Жиган јабынтынын алдындагы өткүштег кирди.— Димка, мында карагуй—деп ол чочыган үниле шымыранды.—Мен нени де таап болбой турум...

— Тенек, таппай јадым деп сен төгүндеп јадын. Качан ок коркый бердин!

Бойы кирди. Карагуйда сыймап, Жиганнын колына учурады, онызы тырлажып турганын ол сезип ийди.

— Сен не?—деп, ол бойы да коркуп турганын сезип, сурады.

— Оңдо...—дейле, Жиган Димкадан тыг тудунып алды.

Карагуй сарайдын түбинен угулып турган уур онтуны Димка јарт угун ийди.

Тургуза ла кыйгы-кышкыла төмөн јыгылап түжеле, јолды да, оролорды да ылгабай, экилези, коркуп, ичкери жүгүрдилер.

Бу тўн Димка уйуктап болбой узак жаткан. Онын сагыжына кандый да серемжилү шўўлтелер кирип турды: „Хомяктар.. Этти кем жиди не?.. Чамча, онту... Онойдо кандый болор?..“

Ол узак ары-бери анданып, санаазынан чыкпай турган шўўлтеден айрылып болбой жатты.

Эртен тура ол качан ок сарайдын жанында једин калган турды. Саламды туура эжип ийеле, кирип алды. Көп жарыктарды өткүре тийип турган күнниг жаркыны карангуй куру сарайдыг ичин јолдоп јарыдып турды. Каалга болгон эки түргүш агаш јантыйала, јабынтызы јемирилип, киретен јерди туй бөктөп салган. „Кайда да бу мында“ деп сананала, Димка эгмектеди. Отко кўйдүрбеген, оодылып калган чого јаткан кирпичтердин ары јаны јаар бурыйла, чочып, токтой тўшти. Толыкта, саламнын үстинде, көгкөрө бир кижиде јатты. Шылыраган табышты угуп ийеле, ол бажын эмеш өрө көдүрип, колын коштой јаткан кол мылтык јаар чөйди. Кўчи чыгып калганына ба эмезе база нениг де учун ба, јүк ле бозорып калган көзиле көрүп ийеле, ол сабарларын кол мылтыктан алып, кол мылтыгын колынан божодып ийди, өрө көдүрилип келеле, тилин јүк арайдан ла кыймыктадып, тунгак үнле айтты:

— Суу!

Димка бир алтам ичкери алтады. Шыркалаткан кижининг төжинде эбиреде ак кыйулу чолмон јылтырады. Бу кижиде качан да оны Головеньнинг колынан айрып алган кижиде болгоннын көрүп ийеле, Димка арай ла кыйгырбады.

Димка коркубай да, аланзыбай да барды, эмди јангыс ла онын адаанын алган кижиге килеер кўүн келди.

Котелок алып алала, Димка суу экелерге јүгүрди. Ойто јүгүрип келеделе, энезине јунган кийимди апарыжарга болужып турган Федькага ол арай ла табарбады. Димка јыраанын ортозы јаар түрген кире берген, Федька базыдын араайладып, ол кире берген јыраанын ортозы јаар көрүп турганын ол оног көрүп турды. Корзина кенетийин уурлай бергенин сезип ийеле: „Апарзан, көрмөзбөк, сен

не ары-бери жайканын турун?— деп, Марья уулына чугулданып кыйгырбаган болзо, жыраанын ортозы жаар кем ондый түрген кире бергенин, Федька лаптап көрүп алар эди.

Жедип келеле, таныш эмес кижги көзүн жумуп алган, эриндериле эмештен кыймыктадып, сыраңай ла түш жеринде кемле де куучындажып тургандый жатканын Димка көрүп ийди. Димка оны жардынан тутты, ол көзүн ачып, алдында турган уулчакты көрүп ийерде, онын кургап калган эриндеринен араай күлүмзиренгени көрүнди. Суудан ичип алала, таныш эмес кижги жарт үнденип сурады:

- Кызылдар ыраак па?
- Ыраак. Угулбай да жат.
- Городто кемдер?
- Петлюровецтер ошкош эди!..

Шыркалаткан кижги бажын төмөн салактадып ийеле, Димкадан сурады.

- Уулчак, сен кемге де айтпазын ба?

Онын онойдо айткан сөстөринде кижинин жүрегин сыстаткадый чочыду болордо, Димка жүрексиреп, айтпазым деп, сөзүн берип турды.

- Жиганга айдарымнан башка!
- Сенле кожо качарга турган уулчак па?
- Эйе—деп, Димка кемзинип, каруузын берди.—Ол ошкош эди.

Торчыктын сыгырган үни жаңыланды. Бу Жиган, нөкөри кайда барганына алаңзып, оны бедиреп жүрген.

Тежиктег бажын чыгарып алала, табыш эдин кыйгырбаска, Димка оноор ташла араай мергедеп ийген.

- Сен канайып турун?—деп, Жиган сурады.

- Араай! Бери кир... Керек.

— Сен онойдо ло кычырган болзонг, оног башка ме... Ташла! Сен бир ле болгон кирпичле мергедеп ийер керек болгон.

Экилези тежик жаар кирдилер. Бойынын алдында таныш эмес кижини ле саламнын үстинде жаткан кол мылтыкты Жиган көрүп ийеле, жалтанып, тура түшти.

Таныш эмес кизи көзин ачып, олардог сурады:

— Је не болды, уулчактар?

— Бу Жиган!—Димка оны араай ичкери ийти.

Таныш эмес кизи нени де айтпай, јүк ле бажыла кекиди.

Бойынын азыгынаг Димка бир болчок калаш ла кечеги кол-
басаны әкелди.

Шыркалаткан кизи аштап калган болгон, је озо баштап бир
әмштег јип, сууны көптөг ичи турды.

Жиган ла Димка бастыра өйдиг туркунына унчукпай отурдылар.

Жабылдардыг огы оны будына шыркалаган, ого үзеери, үч күн-
ниг туркунына оозына бир де ууртам суу албаган, ол сүрекей
шыралап калган.

Ажанып алган кийининде ол аайлана берди, онын көстөри де
жалтыражып турды.

— Уулчактар!—деп, ол јарт үнденин айтты. Головеньге: „Тийбе!“ —
деп кыйгырган таныш эмес кизиниң үнинег Димка база ла катап

танып алды.—Слер јакшы уулчактар... Слердинг куучындажып турганыгарды мен јаантайын угуп туратам... Је слер мен керегинде айдып ийзегер, мени өлтүргилеп салар...

— Онойтпос болбой!—деп, Жиган бүдүмчизи јок айтты.

— Канайып онойтпос?—деп, Димка өөркөди.—Сен: јок дезен, божогоны ла ол... Слер оны уктагар—деп, ол арай ла ыйлабай, таныш эмес кижиге айтты.—Бу кудай бу туру, айтпазы! Јердинг алдына кире берейин, сөзүм берип јадым... Айтпазым...

Је Жиган кандый да јарабас неме айдып ийгенин бойы да сезип ийеле, бурулу үнле каруузын берди:

— Мен, Дим, бойым да... айтпазы деп, кандый да болзо...

Таныш эмес кижиге катап ла күлүмзиренгенин Димка көрүп ийди.

* * *

Топ түште ажанып отурала, айда салды:

— Димка, кадуны бер, оног башка сени боро күшкаштарга койбаса тажыган деп, энеме айдып берерим.

Димка картошкого арай ла карылбады, отургушла тыг калырадып ийди. Ырыс болуп Головень үйде јок болгон, энези печкеден мүндү көбш чыгарып турган, јааназынын дезе кулагы кату болгон. Димка Топты будыла ийдип, шымыранды:

— Ого јүк ажанып аларга берзен, мен белетеп салгам.

„Көрмөсти сени!—деп, ол столдон чыгып јадала, сананды.—Тилинен кемизи тартып ийди“.

Бир канча бедиреп јүреле, ол сарайдын стенизенин јаан каду уштуп алала, Топко апарып берди.

— Өйинен өткүре јаан, Димка!—деп, чүм јок јоон каду јаар көрүп, Топ айтты.

— Нези јаан? Жааны јакшы ине, Топ. Кичинек кадуны тургуза ла кийдире кадап ийерин—божогоны ла ол. Мыны кадап узак отурамын: тук!.. тук!.. Јакшы каду!

Эгирде Жиган Онуфриха эмегеннен тагышкын эдерге бир үзүк

ару кеден таап алды. Димка десе бойынын азыгынаг жаан болчок жуу алып алала, иод алып аларга шүүнди.

* * *

Перламутрий деп абыс жүк ле подряеник кийип алган, сапог жок, диванга жадып алала, былтырыгы жылда снаряд түжеле күйген церквенин үрелген керектери керегинде сананып жатты. Же ол бир эмеш жадала, удабас болотон церквенин байрамын ла оного улам болотон жыргалды сананды. Козине көрүннү тургандый чочкочунг каарган эди, айактарга тогурган саржу, каймакту содон кринкалар оынг санаазын кубултып ийди ошкош, ненинг учун десе, Перламутрий абыс тын жөткүреле, нени де сананып, күлдүмзиренди.

Димка, болчок жууны кийин жанына сугуп алган кирип барала, араай айтты:

— Эзендер, адабыс.

Перламутрий абыс тыныжын чыгара тынала, өрө турбай, Димкадаг сурады:

— Сен не, уулчак, меге бе, айла менин эмегениме бе?

— Ого, өрбкөн.

— Гм... Ол үйде жок, онын ордына мен.

— Энем ийген. Ол колын эмеш кезип алган, слердин эмегенигер под берип ийер эмеш пе деп, мени ийген. Кичинек пузырэк ийе берген.

— Пузырэк... Гм... — Перламутрий өбөгөн алагзып, јөткүрип ийген.—Пузырэк не!.. Сен, уулчак, колынды не кайра тудуп алган?

— Мында бир болчок јуу бар. Иод уруп берзе, алкыш эдип берип ий деген...

— Уруп берзе?

— Бу кудаы бу туру, онойдо ло айткан.

— О-хо-хо—деп, Перламутрий абые өрө туруп айтты.

— Онойдо ло ийе берер ордына: „Уруп берзе...“—деп, ол бажын јайкады.—Је, јууны бери бер... Узак јаткан јуу эmdir!

— Јангыны эм тура өлтүрбегенис, өрөкөн.

— Онызын бойым да билип турум, узак та јаткан јуу болзо... эмеш семизинег ийер керек болгон. Пузырөгынг кайда? Бу сенинг энег сеге бир ле болгон четверть канайып бербеген болотон? Ого толо берерге јараар ба?

— Ого бастыразы да эки ле оймок кире кирип јат. адабыс. Оног ас немеле нени эдетен?

Абыс эмеш сананып, унчукпай турды.

— Онын ордына энег бойы келзин деп айт. Мен ого бойым мында ла сүртүп берерим. Уруп берер дезе... не учун?

Је Димка болбой, бажын јайкады.

— Гм... Сен бажыгды не јайкап турунг?

— Слер уругар ла, адабыс—деп, Димка мендеп айтты.—„Бербес болзо, јууны ойто экел“ деп, энем јакарган.

— Сен ого айт. „Берип турган кижы ого ачынбас учурлу, онон башка ол сый кудаыга күндүү болбос“. Ундубазыг ба?

— Ундубазым!.. Слер, өрөкөн, ондый да болзо уруп беригер.

Перламутрий өбөгөн јылагаш будын өдүкке сукты—Димка онын сүрекей јаан будын кайкап көрди—јууны ла пузырэкты тудунып алала, экинчи кып јаар јүре берди.

— Ме—деп, ол чыгып келип айтты.—Јангыс ла бойымнын јак-

шы кўўнимнег берип јадым...—Сананы турала, сурады:—Уулчак, слердин куштар јымыртка салгылап јат па?

— Јакшы кўўнимнен!—деп, Димка чугулданды.—Кабортодоғ до ас...—Экинчи сурактыг карузын, эжиктег чыгып барадала, кату берди.—Бисте, адабые, куштар јок, јангыс ла пѳтўктер.

* * *

Бу ѳйдѳ кызылдар керегинде табыш та јок болгон, уулчактарга тудуш ла белен болорго келишкен.

Ондый да болзо, олор сарайга јаантайын јўрўп, таныш эмес кижиниг јанында узак ѳйдинг туркунына отурып туратандар.

Ол кижги балдарла куучындажып, керек десе кокурлажып та турды. Же кезикте, куучын фронт керегинде өдүп турган учуралда, онын кабагынын жаны тыг чырышталып, ол унчукпай барала, нени де узак сананып жаткан.

— Же не, уулчактар, ондо не болуп турганы угулбайт па?

„Ондо“—онызы фронтто дегени. Же деревнеде куучын жарты жок, жүзүн-жүүр угулып турган.

Ол тушта таныш эмес кижги чырайын жуурып, чугулданып турган. Фронт керегинде неме билбей турганы, иш жок жатканы ла бир де аайы жок болгоны оны кандый жеткерден ле бойынын салымы учун коркуйтанынаг тыг басып турганы жарт көрүнүп турды.

Эки уулчак ого тыг үрениже берген. Анчадала Димка. Бир катап ол, ыйлап турган энезин айылда артызала, сарайга кунукчыл, чырай-бажы кубулып калган келген

— Головень согуп жат...—деп, ол жартады.—Менин учун энемди сүрүп жат, Топты база... Питерде жаткан таадам жаар жүре беретен болзобус... Же канайып та барып болбозын.

— Ненин учун канайып та барып болбозын?

—Өдүп болбозын: жүзүн-жүүр пропусктар керек. Билеттер база, оморды кайдан аларын? Онызы жогынаг десе барып болбозын.

Таныш эмес кижги, сананып жадала, айтты:

— Кызылдар мында болгон болзо, мен сеге пропускты алып берер эдим, Димка.

— Слер бе?!—деп, онызы кайкады. Бир канча алаңзып турала, оны алдынаг бери, жылбиркедип турган немени сурады:—Слер кем? Мен билерим: слер пулемётчиктердин начальниги, ненин учун десе, слердин жаныгарда „льюис“ деп пулемётту солдат турган.

Таныш эмес кижги каткырып, бажын кекип ийерде, оны эйе де, жок то деп билгедий болды.

Ол өйдөг бери Димка, кызылдар капшай келзин деп, оног тыг күүнзей берди. Онын керектери десе там ла коомойтып турды. Кижиге килебес Топ бир кадудан бежинчи катап сурап турган, оморды алып та турган болзо, же энезине айдып ийген. Онын кийинивде

шыркалу кижиге тажып турган махорказынын артканын энези Димканын карманынан таап алды. Сўрекей ле коомой деген неме бўгўн болды. Байрамга учурлап кўндўледерге турган Перламутрий абыс кирип келди. Куучындап турала, Димканын энезине айтты:

— Ондый да болзо, узак јаткан јуу эмтир, сен эм учун ўзеери бир он кире јымыртка кожуп ийген болзон...

— Кандый эм учун?

Димка отургуштыг ўстинде токувалу отурып болбой барды, ол јаар кўрўп турган кўстўрдўг чек ле јуурыла берди.

— Мен, эне... ийтке, Шмельге...—деп, ол каруузын бўдўмчизи јок берди.—Онын шырказы јаан болгон...

Ончозы унчукпай бардылар, ненинг учун дезе, Головень скамейкада кыймыктанала, айтты:

—Бўгўн мен сенинг Шмелинги адып саларым.—Онын кийининде, кандый да сан башка кўрўп, кожуп айтты:—Ого ўзеери сен тўгўндеп јадыг ошкош.—База нени де айтпаган, керек дезе сокпогон до.

— Кандый да эш кереги јок шилемирге болуп ондый баалу эмди кизи ўреер бе?—деп, Перламутрий абыс чугулданып айтты.—Тўгўнденген учун эки катап бурулу—јерде де, теңериде де.—Онойдо айдала, эргегин ўрў кўдўрип, полдонг потолок јаар кўрди, онын айткан сўстўри томула бергенине бўдўп, Димканын энези јаар кўрўп айтты:—Ондый болзо, мен бир он јымыртканы аларым деп иженип турум.

Энгерде Димка айылдаг чыгып барадып, кайра кўрўлў, Головень тарыска чеденнинг јанында туруп алып, оны ээчий ајыктап турганын ол кўрўп ийген.

Ол ўнўтийин суу јаар буруп баскан.

— Димка, бистинг ол бир кизи керегинде деревведе ол кайда-кайда мында, ыраак эмес деп айдыжып јадылар—деп, Жиган ого туштайла, чочудулу неме айтты.—Ол чамча керегинде... ого ўзеери старостанын Сёмказы Горпинанын чеденинн јанынан книжка таап алган, база кайдалып калган. Бир лист чаазынын, оны мен бойым

да көргөм. Ак чаазын, толугында десе „Р.В.С.“ деп буквалар ла частарда бичилген тоолордый тоолор бар.

Димканын санаазына кире конды.

— Жиган,—деп, ол, эбиреде бир де кижн жок то болгон болзо, шымыранып айтты,—онойдо эмес... сен онойдо чике жүрбе... онын ордына эбиреде жүгүрүп жүр. Сезип ийбезиндер.

Таныш эмес кижиге ажындыра айдып салдылар.

— Канайдар база—деп, ол кижн айтты,—жангыс ла чебер болугар, уулдар. Болушпаза, ол тушта нени де эдип болбозын... Тузазы жок өлөр күүн де жок.

— Тузалу өлүм болор бо?

— Жок, ондый эмес, Димка. Көп туза жетиреле өлзө, ол тушта кем жок.

— Ондый көжонг до бар—деп, Жиган айтты.—Эмдигидий өй эмес болзо, мен кожондоп берер эдим—жакшы кожонг. Бир коммунистти адарга апаргандар, ол десе стениниг жанында турала, жартап айткан... Нениг учун тартыжып, нениг учун өлүп турганысты бие билип жадые деген... Сөстөрлө айтканда кандый да келишпей жат. Бот солдаттар фронтко атангылаарда, кожондогондор... жолдо иштеп турган бир де немеге килебес ишчилер де оосторын ачып уккандар, жүрегинг торт ло сыстай берер.

Уулчактар айылга жангыстан жандылар. Димка озо жанган: ол, ак-чек сананып, суу жаар басты, оног десе айылына барды.

Ол ок бйдө эш неме керектебес Жиган суу экелерге таныш эмес кижинин флягазын алып алала, жөптөшкөн жөпти ундуйла, жуугынча маалалардын ортозыла барды. Нени де сананып, сыгырып ийеле, жыраанын жанында не де тызыраганын угала, тургуза ла сыгырбай барды.

— Тур, эрлик!—деп, кем де кыйгырды—Тур, ийт!

Жиган коркуйла, туура жүгүрдн, кандый да тарыска чеденге чыгып барадала, кем де онын штанынаг тыг тутканын билип ийди. Ол канча бар күчиле будыла тееп ийди, буды кемниг де жүзи-

не тийе берди ошкош. Чеденди ажып, капусталу грядага барды, фляганы колынан ычкынып, ол карангуй жер жаар жүгүрди...

Димка десе айылына једип келеле, нени де сеспей, тургуза ла уйуктаарга јада берди. Јирме минут өткөлөктө турага атыланып калган Головень киреле, тургуза ла энесине кыйгырды:

Сениг әрлигинг бу турага кирбезин... Мениг јүзиме тепкен...
Өлтүрерим...

— Качан тепти?—деп, энеси коркуп сурады.

— Качан? Бу жаңы ла.

— Ол туку качан уйуктап калган.

— А, көрмөс! Жаңы ла једип келген болор. Өдүгинин чоңчойыла јүзиме тееп ийген, сен десе „уйуктап јат“ деп айдып јадыг. Ол Димка жаар барарга, эжикти ача тартты.

— Сен канайып турун! Сен канайып турун!—деп, коркуп калган энеси айтты.—Кандый өдүктинг чоңчойыла? Оңдо јастанг бери

кандый да өдүк жок ине. Ол жылагаш! Өдүкти ого кем садып берген?.. Сен жүүлө бердин бе?

Же, Димка ботинка жок болгонун Головень, байла, база сезип ийди ошкош. Ол токтой түжеле, арбанып, турага кирди.

— Гм...—деп, ол фляганы столго мергедеп, тактага отурала, ынчыранып айтты.—Жастыргам... Же оны кем, кайда жажырып жат? Чамча да, листтер де, фляга да мында...— Онын кийининде унчуптай отурала, кожун айтты:—Слердин ийдигерди, ондый да боззо, мен өлтүрүп салгам.

— Канайып өлтүрүп салган?—деп, энези сурады.

— Онойып ла өлтүрүп салгам. Бажына адып ийгем, божогоны ла ол.

Димка тере тонго жүзин түртүп, тын оронуп алала, бастыра бой тартылып, үн чыгарбай ла сүрекей ачынчылу ыйлап жатты. Ончозы тымып, Головень уйуктаарга өлбг жаар жүре берерде, энези Димкага жуук базып келеле, онын өкпөбүрүп ыйлап турганын көрүп, токунадып айтты:

— Је болор, Димушка! Кижн ийтке ыйлаар ба...

Онойдо айтканын угарда, Димканын көзинин алдында жалакай, куйругула шыйманып туратан Шмельдин бұдүми јарт көрүнди, ол оног тын өксөй берди, көзинин јажына үлүштенип калган кой терези тонго бажын оног тын түртүп алды.

* * *

— Эх сени!—деп, Димка әрмектенди, база нени де айтпады.

Је онын айткан сөстөринен өөркөгөннн сезип ийеле, Жиган алдындагызынан тын кемзине берди.

— Мен билген әмезим, Димка?—деди.

— „Билген әмезим!“ Мен нени айткан әдим?.. Әбиреде жүгүрере узак болгон бо? Әмди не? Головень кайдаар да барарга әэр билетеп јат. Кайдаар? Лёвка јаар барарга турган болор әмезе база кемге-кемге айдарга јат,—тинтиир деп турган болор.

Таныш әмес кижн база Жиган јаар көрди. Је онын онойып көргөн көрүжинде јангыс ла тын әмес каарып айтканы билдирди, ол јымжак үниле айтты:

— Слер јакшы уулчактар...—куучын ол керегинде өтпөгөн дө чилеп, керек десе өөркөбөгөн дө.

Жиган унчукпай отурган, онын көстөри, алдындагы чылап, ары-бери јылбай турган, онын актанар немези јок болгон, бойы актанбаска да турган. Ол карууны сурактын каруузына әмес, күүн-күч јок, өскөртип берди:

— Кызылдар десе городто. Тиленчи Авдей келген. Олор көп, көп сабазы аттулар деп айткан.—Онын кийнинде ол өрө көрөлө, ондый ок тунгак үниле айтты:—Мен барар әдим... Айса болзо, канайып-канайып бдө берерим... једе берерим.

Димка кайкай берди. Оны көрүп турган уулчактын кара көзин көрүп ийеле, таныш әмес кижн база кайкай берди. Кенетийн барар болуп күүни келгенине Жиган ончозынан тын бойы кайкады.

Онойдо ло јөптөжип алдылар. Таныш әмес кижн книгадан бир лист чаазынды мендеп үзүп алды. Ол бичип отурганча, сол толу-

гында ого јарты јок „РВС“ деп букваларды ла частарда бичилген тоолордый тоо бичилгенин Димка кбрүп ийди.

— Бот бу—деп берип турала айтты—ме, Жиган... тўрген келзин деп темдек тургузып јадым. Бу темдекле кандый ла солдат—керек дезе тўнде де, качан да болзо—тургуза ла начальникке берип ийер. Је туттырып алдым.

— Сен ајыктанып јўр—деп, Димка кожуп айтты.—Эмезе торт барба... Мен барайын.

Је Жиганнын кўстўри катап ла јалтырай берди, ол мактанган айас айтты:

— Бойым билерим... Мен баштапкы катап бараткан эмезим...

Ўткўштег чыга коноло, эбиреде ајыктады, кижии коркугадый неме јок болордо, ол јолды кечире јўгўрди.

Жиган јолго чыгып барарда ла ол ок јолло Жиганга коштой Головень кайдаар да јелип ѳдўрдў, кўн никольский агаштын ўстинде бийик турган.

* * *

Агаштын куйузынаг ыраак эмес Жиган кулур ла јуу коштогон абралу аттарга једишти. Абранын ўстинде мылтыкту беш кижии отурган. Кошту абралар араай бараткандар. Жиганга дезе мендеер керек болгон, ол онын учун јыраалардын ортозы јаар буруйла, онон ары јолло барбай, агашты куйулап барды.

Узун ѳзўп калган сары чечектерлў ак јерлер учурап турды. Кўлўткўдў томоноктор кўўлежип учулап јўрген. Агаш јилектер кўрўнин турган. Базыг бажына ол бирўзин, экинчизин ўзўп турды, је бир де минутка токтой тўшпеди.

„Бир беш беристе кире ѳттим!—деп санайды.—Онон ары мынайда ок токтоду јогынаг баратан болзом, јакшы болор эди“. Бу дактар тўрген барарга чаптык эдерде, ол јолго чыгып алды.

Бурулчыкты буруйла, кўзин јумуп ийди. Ажып бараткан кўнини кыскилтым чогы ого удурат тийип турган. Бийик клённын ба-

жынаг кандый да кушкаштыг. эгирдеги үнгүр эмес сыгырты угулды, жалбыракту жыраалардыг ортозында не де күлүреди.

— Эй! — деген тыг эмес кыйгы угулды.

Кайра бурулала, кемди де таппады.

— Эй, уулчак, бери кел!

Жолдын жанында турган жаан эмес обоонунг ары жанында, кемди де сагып, мылтыкту турган эки кижини Жиган көрүп ийди. Тууразында агаштардыг жанында озордыг аттары турган.

Жууктап барды.

— Сен кайдан келип жадыг?.. Кайдаар барадырыг?

— Туку оног...—Ол колыла жагып ийеле, оног ары сананып,

туктурыла берди.— Мен хутордон¹. Уй жүре берген... Айса болзо, кайда-кайда көрдүгөр эмеш пе? Жеерен, бир мүўзин кезип койгон. Сырагай ла јердин алдына кире бергендий, ол јогынан— керек де-зе јанба да.

— Көрбөдис... Кандый да бозу жүрген, оны бистинг улуе туку артен тура сойып јип салгандар... Сеге кош салган абралу аттар туштады ба?

— Кош тартып кемдер де келип јат... јууктап келген болор.

Онын калганчы сөстөри сурап турган улусты сүрекей јилбиркетти, олар түрген аттары јаар бардылар.

— Атка мин!— деп, адын јединип келген кижии айтты.— Меге учкажып аларын.

— Меге јанар керек, меге уй...— деп, Жиган ачынчылу айтты.— Мен кайдаар баратам?..

— Отур, барар ла деген јерге барарын. Браак апарбай божодып ийерис. Онон башка сен кош тартып келеткен улуска айдып ийеринг.

Онын уйы јок, ого јанар керек, кош тартып келеткен улуска бир де сөс айтпас деп, канча ла кире бүдүмчилеп те турза, не де болушпай турды. Бойы да сақыбаган јанынан ол бир јажылдын кийинине учкажып алган отурды. Сыр јелишле бардылар. Өскө өйдө бу ого јаан коот болор әди, әнди, анчадала олордын бир канча айткан сөстөрине олар агаштын аразында нени де сақып турган Лёвканын отрядына барып турганын билип аларда, коот эмес. „Головень ондо бололо,— деген шүүлте кенетийин онын санаазына киирип келди— билип ийзе, ол тушта не болор?“ Тын коркуганына нени де сананбай, аттан антарылып түжеле, јолдон тўура жүгүрди.

— Кайдаар бараадын, көрмөзөк?— деп, бирүзи, адын кенетийин токтодып, мылтыгын колго тутты.

Экинчизи һөкөрининг колынаг ала койоло, чугулду кыйгырбаган болзо, Жиган, айса болзо, агаштарга јетире жүгүрип те болбос әди.

— Тур!. Ата: бастыра керекти ўреп саларын.

¹ Х у т о р— казактар јуртап јаткан јаан эмес деревне.

Жиган койу агаштыг ортозына жүгүрүккө кирген эмес, аткан октой чурап барган. Койу агаштарды ла жырааларды чике өдүп, агаш аразына терең кире берди. Жаңыс ла жык эттире өзүп калган койу асагаштардыг аразына кирип барала, атту улус бери кирип болбос деп иженип, тыныжын токунадып аларга, токтой түшти.

„Лёвка! Головень ого бараткан болор—деп сананды. Тургуза ла жүреги сыстай берди.—Бүрүңкүй киргенче једип болбойтондор болзо кайдат: түнде түңгөй ле таап болбостор, эртеп тура, айса болзо, кызылдар...“

Јолдо мылтыктын табыжы угулды, экинчи катап... оног ары адыш баштала берди.

„Кош тартып келеткен улусла адыжып јат—деп, ол сезип ийди.—Түрген барар керек, мында дезе, јол јок“.

Је удабай агантар суйук боло берерде, ол ойто ло јолго чыгып алды. Жиган үшкүрөдө, оног ары жүгүрди. Јирме минут өткөлөктө, сыр јелекте кайдаар да мендеп турган отряд ого удур чурап келди. Ол ондонорго до јеткелекте, мылтык-јепселдү таг атту улустын ортозында турды. Коркуп калган көстөриле эбиреде ајыктап көрди. Олордыг ортозынан Головеньди көрүп ийеле, коркуганына арай ла жыгылбады. Онызы Жиганга јүк ле бир эмезе эки катап јолуккан учун ба эмезе мында уулчакка јолугарын сакубаган учун ба ол эмезе коомой, мендеп ээртеген ээрининг колонгын тыңыда тартып турган учун ба Головень ого кандый да ајару этпеген.

— Уулчак,—деп кунукчыл, јаан буурул сагалду кижн оног сурады,—сен, эрлик, кайдаар барып јадыг?

— Хутордон...—деп, Жиган баштады.—Мен үй... кара, чокурлу...

— Төгүндеп јадыг! Мында кандый да хутор јок.

Жиган оног тыг коркуйла, каруузын туктурулыш берди:

— Мында эмес... Мылтыктардан аткылаарда, коркуйла, качып келгем...

— Угуп туругар ба?—баштапкызы айтты.—Кайда да мылтык адыш јат деп, мен слерге айтпай кайттым.

— Бу кудай бу туру, аткандар—деп, Жиган не де керегинде сезип, түрген куучындай берди.—Никольский жолдо. Оңдо эр улус Козолупка аш-курсак тартып келеткендер. Левканынгу уулдары десе ологго табару эткен.

— Канайып табару эткен?!—деп, мылтык-жепселдү таң атту кижичуугулу кыйгырды.—Олор канайып табаргандар?!

— Бу кудай бу туру, табаргандар... Бойым уккам: Козолуп өлзин деп айдышкандар... Онон блаап аларга... Карыган көрмөс тегин де оозынан ашканча тыгынып жат дешкен..

— Уктугар ба?!—деп, жажыл кыйгырды.—Мен оозымнан ашканча тыгынып тургам ба?

— Оозынан ашканча тыгынып жат—деп, тили теермендий иштей берген Жиган жөмөшти.—Биеке табаргадый болзо, бие олордын үлүүн берерис деп айткандар... Меге не? Бу ончозы олордын куучындары.

Жиган Козолуп керегинде база да бир канча ачынычул сөстөр айдып ийгедий болгон, же онызы тегин де сүрекей атылланган учун катуу кыйгырып ийди:

— Аттарга минигер!

— Оны канайдалыктар?—деп, кемизи де Жиган жаар көргүзип, айтты.

— Мынан ары ондый сөстөр укпагадый эдип, оны камчыла бир катап сойып ий.

Отряд бир жаны жаар мантатты, Жиган десе бир де кереги жокко жардына камчыладып алала, олордон ондый белең айрылганына сүүнүп, экинчи жаны жаар жүгүрди.

„Эмди ле сагыштарына кирер—деп, ол жүгүрүк бажында санынып баратты.—Жартына чыккылаганча—түн кире берер“.

Бүрүңкүй кирди. Жылдыстар суркурашты, түн кирди. Жиган десе кезикте жүгүрүп, кезикте уур тынып базып баратты, кезикте тыныжын токунадып аларга, каа-жаа токтой түжүп турды. Бир катап суу шоркураганын угала, карагуйда суучакты таап алып, соок суудагы бир канча уурт ичип алды. Бир катап жолдын жанында өскү-

зирен, кыйындалып калган крестке табарала, коркуп жыгылды. Ол бир эмештен коркуп турар болды. Жүгүрди ле жүгүрди, жолдын учы бир де жок. Айса болзо, туку качан азып калган. Кемненг, кемненг сурап алатан болзо.

Ле сурак уккадый кижиге жок. Жолдо жалку чарлуу крестьянини улус та, отты айландыра отуруп алган өлбөг чабачылар да, атту балдар да, городко жүреле, оройтып калган кижиге учурабай турды. Кара жол ээн ле табыш жок. Жүк ле тоорчык сыгырып, тымык жерге түшкөн коркушту түннөң жаңгыс ла ол коркубай, үнгүр каткырып турды.

Бу ла өйдө Жиган кайдаар да болзо чыгып барарга иженбей барарда, жол эки башка айрыла берди. „База ла туйук! Эмди кажызыла баратан?“ Ол токтой түшти.

Го-го... деген жаан эмес табыш угулды. „Кастар!“ деп арай ла кыйгырбады. Сырагай ла онын алдында, жыраалардын ары жанында, жаан эмес хуторды ол жүк ле эмди көрди.

Айылга уулчак эмес, сырагай ла айу жууктап келеткендий акшып, ийт үре берди. Чочуган чочкөлөр кыркылдашты. Жиган эжикти токулдатты:

— Эй! Эй! Эжик ачаар!

Озо баштап табыш жок. Онын кийининде тураның ичинде жөдүл угулды, шакпырап, үй кижиге тунгак үниле айтты:

— Кудай дезен база, база кемизи келип жат?

— Эжигер ачаар!— деп, Жиган такып айтты.

Орто түнде кажы ла кижиге эжик ачып бергендий өй эмес болгон. Кем де тунгак үниле уйку аразында сурады:

— Оңдо кем?

— Эжигер ачаар! Бу мен, Жиган.

— База кандый Жиган табылып калды? Бот мен сени эжик өткүрө берданла адар болзом!

Жиган тургуза ла туура туруп, бойының жалтапбазын сезип ийеле, айтты:

— Жиган эмес, Жиган эмес... Онызы чололоп адаганы... Адым

Васька... Мен кичинек ине... Кажы јолло город јаар барар, мен оны сураарга турум.

— Туура барганы город јаар, экинчизи Подубовка јаар.

— Олор экилези туура барган ине!.. Эжик өткүрө кавайып биллип алатан!

Байла, нени де савангылап, эжиктиг ары јанында бир әмеш унчугушной турдылар.

— Көзнөктиг алды јаар бар, оног көргүзин берерим. Кийди-рерге дезе... Јо-ок! Кичинек болзог чы. Айса болзо, севле кожо једеен кизи бар.

Көзнөк ачылды, јолды Жиганга көргүзин бердилер.

— Ыраак эмес, бир ле беристе кире болор! Агаштыг ары куйу-
зында ла.

— Ол ло кире бе!

Иженгенине канатту боло бергендий Жиган база ла катап жүгү-
ре берди.

* * *

Мыйрык-тейрик оромдо патруль оны тургуза ла токтодоло,
штабты көргүзип берди. Уйкузырап калган красноармеец каруузын
күүн-күч жок берди.

— База кандый записка! Эртең тура кел.—Же түргөн келзин де-
ген крестү темдекти көрүп ийеле, чаазыңды алып, кыйгырды:

— Эй, ондо!.. Дежурный кайда?

Дежурный Жиган жаар көрүп, записканы ачып ийеле, сол жа-
нындагы толугында ол ок таныш эмес „Р.В.С.“ деген үч букваны
көрүп ийеле, отты тургуза ла жууктада тартты. Жүк ле кычырып
алала, телефон жаар болды: „Командирди!“ „Комиссарды!“, бойы де-
зе тураныг ичиле ары-бери түргөн база берди.

Эки кизи кирди.

— Ондый болор учуры жок!—деп, бирүзи кайкамчылу кый-
гырды.

— Ол!.. Ол эмей а!—деп, экинчизи оныг эрмегине сүүнчилү ки-
ришти.—Оныг салган колы, оныг бланказы. Кем экелди.

Ончозы толукта тым отурган Жиган жаар жүк ле эмди көрдилер.

— Ол кандый бүдүмдү?

— Кара чырайлу... сопогту... чолмон тагынып алган, оноң
десе кичинек мааны көрүнип жат.

— Эйе, эйе, орден!

— Жангыс ла кашпай баратан болзо—деп, Жиган кожуп айтты,
— удабае таң жарыыр... Ол тушта бандиттер... таап алгылаза, өлтү-
рип салар.

Мында не көдүрилген дейзин! Ончолоры жүгүрике бердилер,
телефондор шыгырашты, аттар тибиреде мангашты. Бу бастыра

шакпырттыг ортозынаг арып-чылап калган Жиган канча-канча каттап такып айдылып турган сөстөр укты: „Армия эмей база!.. Ол!.. Реввоенсовет!“

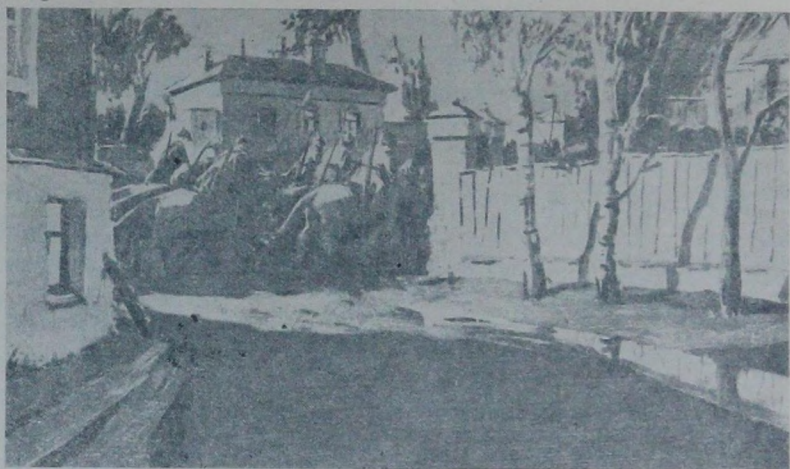
Труба түрген-түрген ойноды, аттардыг тибиртинен көзбөктинг шилдери тыркырады.

— Кайда?—деп, эжикти түрген ачып, маузер кол-мылтыккла, үлдүлө жепсенген командир турага кирип келди.—Сен бе, уулчак?.. Васильченко, оны бойына учкаштырып ал...

Жиган бгдонорго жеткелекте кем де оны күчтү колдорыла жерден көдүрелө, атка учкаштырып алды. Труба ойто ло ойной берди.

— Капшай!—деп, кирнестеден кем де жакарып кыйгырды.—Слер бйинде жедер учурлу!

— Једерис!—деп ондор тоолу үндөр жаңыланды.

Оның кийининде:

— А-арш!

Турган жерлеринен сыр магла ичкери болгон атту отряд карагуйда кбрүнбей барды.

* * *

Таныш эмес кижиле Димка сагып, айландыра не болуп турганын ончозын тындал, коркуп отурдылар.

— Онын ордына сен айылыга жан—деп, таныш эмес кижиле Димкага канча-канча катап айтты.

Же онызы сырагай ла бчбжин отургандый.

— Жок—деп бажын жайкап,—барбазым—дейтен.

Тежиктен чыгала, саламнанг кодорып, кирип-чыгатап жерди ббк-тбйлб, ойто ло кирди.

Экү унчукпай отургандар: куучындашкадый эмес болгон; Димка бир ле катап, же ббдүмчизи жок айтты:

— Мен энеме бие, айса болзо, удабас таадама барары деп

айдып ийгем, ол арай ла кайра ашпаган, онын кийининде арбанган:
„Сен тегине ле не калырап жадын!“

— Барарын, барарын, Димка. Жагыс ла...

Же „жагыс ла“ дегени кандый жаан ла коркушту болгонун Димка бойы да сезип жат, онын учун нени де сананып, саламнын жанында унчукпай отурды.

Эгир кирип турды. Сарайдын чирип, сынып калган карангуй толуктары там ла карарып көрүнүп турды. Жарыкты өткүрө тийип турган жаркыннын артканы ондо билдирбезинег жылыып баратты.

— Ускал да!

Димка керек десе тыркырака берди.

— Угул жадым!

Таныш эмес кизи онын ийининег тыг тудуп алды.

— Же бу кем?

Деревненин учында, жалагда аайы-бажы жок тарый-тарый аткан мылтыктардын табыжы угулды. Салкын онын ойынчык пушкадаг аткандый табыжын жетирди.

— Айса болзо, кызылдар?

— Жок, жок, Димка! Кызылдарга једерге эрте!

Тымый берди. База бир час өтти. Деревненин ичин толтырган тибирт ле табыш мында, јуугында, кем де бар деп, чочуду жетирди.

Улустын үни кезикте јууктап, кезикте ырап турды, је бу ла сүрекеј јуук угулды.

— Погребтердин ичиле бе? Јабынтылу идиргеннин ичиле бе?— деген кеминг де үни угулды.

— Бастыразын—деп, экинчизи каруузын берди.

— Мен бодозом, кайда-кайда бу мында болордон маат жок.

„Головень“ деп Димка сезип ийди, таныш эмес кизи колын чөйдү, токуналу соок кол-мылтык карангуйда бир эмеш јалтырт этти.

— Карангуй, көрмөс оны көрзин! Лёвканын учун карангуй киргенче шакпырап јүрүп калганыс!

— Карангуй—деп, кем де тагып айтты.—Мында көзинг де ойы-

лардан маат жок. Мен экинчи сарай жаар барарга санангам, же ўстиненг досколор тўшкен... арай ла бажыма тийбеген.

— Жажынатан јер дезе сўрекеј јакшы. Таг атканча беш кире уулды тургузып койзо кайдар?

— Артызар керек.

Эмеш токунап, иженгедий боло берди. Ыраак јок салган от јарыкты өткўре кўрўнди. Саламла бөктөп салган эжиктин сырагај ла јанына ат келеле, өлбгди кўўн-кўч јок јиди.

Таг бачым јарыбай турды. Учы-учында таг чолмон кўрўнип, јылдыстар өчөмиктеле берди. Удабас тинтў башталар. Жиган јеткелек ол эмезе өдўп болбогон.

— Димка,—деп, таныш эмес кижи [шмыранып айтты,—удабас бедирегилеер. Ол келтегейинде, јантыйып калган каалганыг јанында, јерге јаба кичинек тежик бар... Сен кичинек, өдө береринг... Оноор эгмекте.

— А сен?

— Мен дезе мында... Кирпичтердин алдында, сумка, печать ла сен керегинде бичиген бичикти мен кайда сукканымды билеринг. Кызылдар качан да болзо келгилезе, ологро бер. Же, мынаг ары түрген эгмекте!—Таныш эмес кижн колын ого сунуп, сырагай ла жаан кижининг колын туткандый тыг тудуп, бойынан араай ийде салып ийди.

Димканыг тамагы көстинг жажына тыкесей берди. Ого таныш эмес кижини жагыскан артызарга коркушту да, ачынчылу да болгон. Эрдин тиштенип, көзининг жажына тумаланып, ол чачылып калган кирпичтерге бүдүрилип, эгмектеди...

Тара-та-тах!—деген табыш кенетийин кейди үзүктелгити.—Тара-та-тах! Ба-бах!.. Тиу-у, тиу-у...—деп сарайлардын үстиле сыгырды.

Кыйгы да, тибирт те, лыюне деп пулемёттыг аткан патрондорын-нын табыжынынг жагылгазы да—бу ончозын таг адар алдындагы тымыкты ла оныла коштой узак сакыгандарын кенетийин бусканына Димка таныш эмес кижининг жанына катап ла канайда једип келгени бойы да билбей калды. Оног ары токтодынып болбой, тыг ыйлай берди.

— Сен не, тенек?—деп, онызы сүүнчилтү сурады.

— Бу олор эмпир ине...—деп, Димка ыйын токтотпой, каруузын күдүмзиренип берди.

Деревненннг учында адып турган мылтыктардын табыжы ла кай-ла да кыйгы токтоголокто, аттар сарайдын жанында тибирей берди. Таныш, үнгүр үн угулды:

— Бери! Мында-а!

Сноптор туура чачылды. Тежикти өткүре жаркын тийди. Кем де мендеп, түрген сурады:

— Слер мында ба, нөкөр Сергеев?

Кайдаг да эбиреде улус јуулып келди—командир де, комиссар да, красноармеецтер де, сумкалу фельдшер де тургандар! Ончолоры ла јиркиреде каткырыжып, нени де аайы-бажы јок кыйгырыжып турды.

— Димка, — деп, көкүгенине тыныжы буулып, Жиган куучындаарга мендеп турды, — мен өйинде једин баргам... ойто келерде атту келгем... Јаңы ла бир јажылла согушкам... сырагай ла ортозына кире конгом... Бирүзин бажына чабарымда, ол тургуза ла јыгыла берген!..

— Сен төгүндеп јадыг, Жиган... Кыялта јок төгүндеп јадыг. Сенде үлдү де јок — деп, Димка каруузын берерде, ыйлаганына көзинин јажы кургабаган да болзо, каткырды.

* * *

Кере түжине сүүнчилү болгон.

Димка сагыш ла кирген јерге барып јүрди. Бастыра балдар сүрекей тыг кайважып, качкын кижии кайда јажынганын көрөргө үүрлү келип турган, балдар эниргерии сарайдын јанындагы саламды үүрдү уйлар тепсегендий тепсеп салдылар.

Бу ла јуукта мында јажынып јаткан кижии јаан јамылу болгон болгодый, ненинг учун дезе, онын айтканын командирлер де, красноармеецтер де угуп турган.

Ол Димкага јүзүн-јүзүр бичиктер бичип береле, Петроград гордко јетире ол до, энези де, Топ то токтоду јогынан једип баргадый эдип, кажы ла бичикке печать тургузып берди.

Жиган дезе јуучылдардын ортозында седекерп базаып, кожондор кожондоп турганын не дейзин! Красноармеецтер ого каткырышкан, онын үнгүр үнин угуп, база кайкажып тургандар.

— Жиган! Сен эмди кайдаар барарын?

Жиган, онын кичинек јүзиле көлөткө өткөндий, бир минут кире токтой түшти, онын кийининде бажын јайкады:

— Мен, карындаш, фьи-ить! Станцияларла, эшелондорло јүрерим. Мен эмди олардон јангы кожонг үренип алгам:

Јалаг лазаретте түн өтти,
Јаскы ла јарык түш келди.
Јаркынду, јылу таг алдында
Јиит командир өлүп јатты.

— Јакшы-ы кожон! Мен кожондоп ийеле—көрсөм: карыган Горпинанын көстөринен јаш тоголонып јат. „Сен не, карыганак?“—деп сурадым.— „Өлүп јатты ине!“—деди.— „Ээ, карыганак, бу кожон“—дедим.— „Јангыс ла кожондо болотон болзо—деп айтты,—чын да өлгөндөри бар эмей“. Јангыс ла эшелондордо—деп, ол эмеш туктурылып, кожуп айтты,—бир кезек нөкөрлөр бүтпей јадылар. „Мынан кедери јүр—дежет.— Сен айса болзо, көк мөбн, эмезе јалку јошкын уулчак! Нени-нени уурдаарын“. Меге де ондый бичик берген болзо!

— Чындап та, ого бичип береликтер бе?—деп, кем де јөптөди.

— Бичип берерис, бичип берерис!

„Ол, Жиган, көк мөбн лө јалку јошкын уулчак эмес, чын керектерде бойынын революционный күчин јарт көргүскен элемент болуп јат, онын учун ого, Жиганга, бастыра станцияларда, поездтерде, эшелондордо советский кожондор кожондоорго болуш јетирзин“ деп, ого бичип бердилер.

Ол бичикке көп балдар колдорун салып бергендер — бүткүл ле жарым лист, керек десе экинчи де жанында. Керек десе бичириге жүк ле өткөн неделеле үренип алган, чокур жүстү Пантюшкин де бойынын өбкөзүнүн бастыра букваларын бичип ийди. Онын кийининде печать тургуустырып аларга комиссарга апардылар. Комиссар кычырды.

— Мындый бичикке полктын печадын тургузарга жарабас — деди.

— Канайып жарабас? Ол оной корой берер бе? Пожолуйста, тургузып берзеер. Уулчак тегин жерге кичеенген бе?

Комиссар күлүмзиренди:

— Сергеевге болгон уулчак па?

— Ол эмей база, эрлик оны соксын.

— Же, сече ле болуп...--дейле, чаазынга печатты тургузып ийди.

Оно тургуза ла РСФСР, серп ле маска базылып, документ боло берди.

Сүрекей сүүнчилү энгир болгон, журт жаткан улус оны узак өйгө увдубагандар. Же нени айдарып, жылдыстар кирпичле арчыгандый жалтыраган, очо немелерге чечеги түжүп бараткан гречиханын жараш жыды өдүп калгандый болды. Тышкары не болуп турган дейзин! Бастыра улус каалганын жанына чыккандар. Красноармеецтер тын каткырыжып, кыстар тын чыгырыжып турдылар. Эмчи кижинин болушчызы Придорожный десе эбиреде турган улустын ортозында тоормоштордын үстине отуруп алап, чурана ойноп отурган.

Түн бачым кирбей турган; анда-мында турган тураларда оттор жарыды. Карыган өбкөндөр лө оок балдар жүргүлөй берди. Айдын жаркынына жарып турган оромнын ичиле жагыс ла жинттер ле кыстар узак каткырыжып жүргөн. Придорожныйдын чураназы узак сүрекей жакшы ойноп, жанындагы серүүн жалагнаг ого тоорчыктар үн алыштыра сыгырып турды.

Эртенгизинде таныш эмес кизи атанып барган. Жиган ла Димка оны поскотинага жетире үйдөшкөндөр. Жантыйып калган чеденнин жанына ол кизи токтой түшти. Оны ээчий бастыра отряд токтоды.

Таныш эмес кижги бастыра красноармеецтердин кбзинче уулчактардыг колдорынан тудуп якшылашты.

— Айса бөлзо, мен сеге бир тушта Петроградта жолугарым—деп, ол Димка жаар көрүп айтты.—Сеге дезе...—дейле, ол эмеш туктурылды.

— Айса кайда-кайда—деп, Жиган каруузын бүдүмчизи жок берди.

Салкын онын атрайып калган чачын бир эмештег кыймыктадып турды. Арык колдорыла чеденниг туура салган агажынаг тыг тудунып алган, жаан, терег көстбрили алды жаар, ыраак көрүп турды...

Жолдо көрүнбей бараткан отряд жүк арайдан ла көрүнип турды. Бөг ол Никольский жууканыг жанындагы калганчы кырдыг ары жаны жаар бурыйла... көрүнбей барды. Аттардыг туйгактарынын алдынаг көдүрилген булуттый тозын межеликтин үстинде турды. Оныг өткүре гречиха салган кыра көрүнди, ондо—база бир де кижги жок.

АРКАДИЙ ГАЙДАР

Р. В. С.

Алтай тилге М. М. Бедушев
кӧчӱрген.

Горно-Алтайский книжный
издательство
г. Горно-Алтайск, Дом Советов.

Редактор *Е. Н. Плеханова*. Художественный редактор *В. С. Федоров*.
Технический редактор *М. И. Телтисков*. Корректор *С. С. Сабашкина*.

Подписано к печати 16 мая 1956 г. Формат 60×92¹/₈. Печатных листов 7,07. Учетно-издательских листов 2,9. Тираж 1000 экз. АН 08563 Заказ № 1204 Цена без переплета 1 р. 05 к.
Переплет 1 руб.

Типография № 15, Крайполиграфиздата, г. Горно-Алтайск, проспект имени Сталина, 17.

Баазы 2 салк. 05 акча
Цена 2 руб. 05 коп.

